

лише за згодою всіх дієздатних членів сім'ї чи двору. Смерть громадянина, на ім'я якого було оформлено земельну ділянку, не позбавляла членів його сім'ї чи двору права користування нею. Загальним правилом вважалося положення про те, що члени сім'ї чи двору реалізують земельну правосуб'єктність лише у складі сім'ї чи двору.

Земельне законодавство, що діяло раніше, передбачало надання земельних ділянок громадянам у межах встановлених розмірів в одних випадках незалежно від кількості членів сім'ї, а в інших — на сім'ю. Так, згідно зі ст. 88 ЗК УРСР (1970 р.) у містах, де допускалося індивідуальне житлове будівництво, виконавчі комітети міських рад могли надавати земельні ділянки громадянам для зазначеної мети у розмірах від 0,03 до 0,06 га, з урахуванням місцевих умов, незалежно від кількості членів сім'ї. Що ж стосувалося робітників та службовців, а також інших громадян, які проживали в сільській місцевості, то їм надавалися присадибні земельні ділянки відповідно до ст. 78 ЗК УРСР (1970 р.) у встановлених розмірах на сім'ю. Члени колгоспів отримували присадибні земельні ділянки на колгоспний двір. Суб'єктом права присадибного землекористування в цьому разі виступав колгоспний двір.

З урахуванням викладеного уявляється, що у разі приватизації громадянином (одним із подружжя) земельної ділянки, яка була у встановленому порядку надана йому в користування у період перебування у шлюбі, повинна виникати спільна сумісна власність подружжя. Подружжя (сім'я) користувалося цією ділянкою, спільно обробляло її, отримувало сільськогосподарську продукцію чи використовувало її під забудову і т.ін. Тут доречно провести певну аналогію з «набутим» чи спільно «нажитим» майном. Приватизація ж земельної ділянки, яка перебувала у постійному користуванні безсімейної одинокої особи, — право індивідуальної приватної власності цієї особи.

Окремо слід розглядати ситуацію, яка виникає в разі приватизації земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій працівниками цих підприємств, установ та організацій, а також пенсіонерами з їх числа. Цим суб'єктам згідно зі ст. 25 ЗК землі у приватну власність передаються безоплатно з визначенням кожному з них земельної частки (паю).

В останньому випадку відносини щодо приналежності відповідної земельної ділянки виникають не з приводу спільно «набутого» чи «нажитого» майна. Тут громадянин — працівник чи пенсіонер сільськогосподарського формування, яке функціонує на основі державної чи комунальної форми власності, реалізує своє суб'єктивне право на безо-

платну приватизацію і отримує земельну ділянку сільськогосподарського призначення у приватну індивідуальну власність. Якщо обидва члени подружжя перебувають чи перебували у трудових відносинах з сільськогосподарським підприємством, то при безоплатній приватизації землі вони отримують статус приватних індивідуальних власників.

Слід зазначити, що в цьому разі приватизацію землі необхідно розглядати як правовідносини між Українською державою і громадянином України. Ці відносини є персоніфікованими і виникають не з приводу спільно «набутого» чи «нажитого» майна.

Такі найбільш актуальні питання правового режиму приватизованих земельних ділянок.

Надійшла до редколегії 22.12.04

В. Уркевич, кандидат юридичних наук
(НЮА України)

Окремі правові питання припинення членства в сільськогосподарських підприємствах

Членські правовідносини, що виникають між сільськогосподарськими підприємствами та їх учасниками, є визначальними як для існування самих названих підприємств, так і для правового статусу осіб-членів цих підприємств. Оскільки членські правовідносини — передумова виникнення низки інших внутрішньогосподарських правовідносин (земельних, майнових, трудових, управлінських), то важливим є питання чіткого визначення підстав та порядку як їх виникнення, так і припинення. Адже встановлення чітких та зрозумілих підстав та процедури припинення членства в сільськогосподарських підприємствах, визначення моменту їх припинення та правил оформлення цього факту мають як теоретичне (для розмежування предмета аграрного та суміжних галузей права), так і практичне значення (при застосуванні норм тих чи інших нормативних актів). Актуальність вивчення питань саме припинення членства також пояснюється тим, що дослідники переважно звертають увагу саме на їх виникнення та існування, правові ж питання їх припинення вивчені недостатньо.

Однак зазначимо, що правові питання припинення членства були предметом наукового аналізу, досліджені відносно кооперативів будь-

яких видів в економічній теорії¹ та теорії кооперативного права², висвітлені у підручниках та навчальних посібниках з аграрного права³, були предметом дослідження стосовно колгоспів у свій час⁴. Проте у комплексі, щодо усіх видів сільськогосподарських підприємств, правові підстави та порядок припинення членства не розглядалися. Крім того, нашу увагу буде зосереджено на припиненні членства в сільськогосподарських підприємствах, що відбувається в інших, ніж добровільний вихід з підприємства, випадках.

Метою цієї статті є розгляд правових підстав та порядку припинення членства у сільськогосподарських підприємствах, що відбувається незалежно від волі членів таких підприємств, а в окремих випадках також поза волею й органів управління підприємством. Умовно ці випадки можна назвати «примусовим» припиненням членства. Це питання буде проаналізовано стосовно сільськогосподарських підприємств, яким притаманні членські правовідносини та інститут членства, — колективних сільськогосподарських підприємств (КСП), сільськогосподарських кооперативів та фермерських господарств.

Переходячи до основного викладу, відразу зауважимо, що правові підстави та порядок «примусового» припинення членства розглядатимуться спочатку шляхом аналізу норм Закону України від 17.07.1997 р. «Про сільськогосподарську кооперацію» (оскільки саме цей Закон містить найбільшу кількість приписів з цього питання) із наступним «перенесенням» одержаних результатів щодо інших сільськогосподарських підприємств.

Передусім назвемо підстави «примусового» припинення членства, що їх наведено у законодавстві. Так, відповідно до ст. 10 Закону

¹ Див., напр.: *Зіновчук В. В.* Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. — 2-е вид., доп. і перероб. — К., 2001. — С. 207–209.

² Кооперативне право: Підручник / За ред. В. І. Семчика. — К., 1998. — С. 99–101.

³ Див., напр.: *Аграрне право України: Підручник / За ред. В. З. Янчука.* — 2-е вид., перероб. та доп. — К., 2000. — С. 127, 128; *Жушман В. П.* Аграрне право та законодавство України: Навч.-практ. посібник. — Вид. друге, доп. та перероб. — Х., 2004. — С. 89, 90.

⁴ Див., напр.: *Арльт Р.* Права и обязанности членов сельскохозяйственных производственных кооперативов в ГДР / Пер. с нем. — М., 1970; *Дубинская О. Д.* Членство в колхозе: Лекция для студентов ВЮЗИ. — М., 1957; *Примірний Статут колгоспу: Науково-практичний коментар / В. З. Янчук, В. С. Шелестов, І. О. Середя та ін.; За ред. В. З. Янчука.* — К., 1988; *Харатишвили Г. Г.* Членские правоотношения по Примерному уставу колхоза // Советское государство и право. — 1972. — № 2. — С. 46–53.

«Про сільськогосподарську кооперацію» членство у таких кооперативах (за винятком добровільного виходу) припиняється у разі: виключення у випадках і в порядку, визначених статутом кооперативу, несхвалення загальними зборами рішення правління (голови) про прийняття до кооперативу, припинення трудової участі в діяльності виробничого кооперативу, втрати членом кооперативу — юридичною особою свого статусу, смерті члена кооперативу, реорганізації та ліквідації кооперативу.

Розглянемо їх докладніше. Виключення з кооперативу — це надзвичайний захід, крайня міра відповідальності, що може застосовуватися до члена кооперативу в разі порушення ним членської дисципліни. Слід зазначити, що чинне законодавство відносить питання виключення з членів кооперативів на вирішення самого кооперативу шляхом встановлення ним у статуті як підстав, так і порядку виключення. З одного боку, це зрозуміло, адже сільськогосподарські кооперативи є самоврядними організаціями і мають самостійно вирішувати питання свого внутрішнього «життя». Однак, з другого боку, очевидно, що законодавець має встановити хоча б якісь «орієнтири», загальні правила припинення членства у таких випадках, особливо з урахуванням сьогоденного стану правової роботи на селі. Також зрозуміло і те, що приписи, скажімо, трудового законодавства щодо порядку накладення дисциплінарних стягнень у разі виключення із членів кооперативу застосовувати не можна, оскільки йдеться про різні види правовідносин, що виникають внаслідок невиконання обов'язків (в одному випадку членських, а в іншому — трудових).

Якщо ж ми звернемося до теорії колгоспного права, то тут підкреслювалося, що підставою для виключення членів є грубе або ж повторне порушення членом своїх кооперативних обов'язків. При цьому виключення застосовувалося як крайня міра, коли було вичерпано інші дисциплінарні заходи¹. Додатково у дослідженнях зверталася увага на необхідність додержання законності та обґрунтованості при виключенні з членів колгоспу². Відповідно до цього, наприклад, у Примірному статуті колгоспу 1988 р. зазначалося, що виключення з членів колгоспу може бути допущене як крайній захід щодо осіб, які систематично порушують трудову дисципліну, Статут колгоспу, після застосування до цих осіб інших заходів стягнення (п. 47)³.

¹ Див.: *Арльт Р.* Вказ. праця. — С. 420–421.

² Див.: *Харатишвили Г. Г.* Вказ. праця. — С. 52.

³ Див.: Примірний Статут колгоспу. — С. 144.

У сучасних наукових дослідженнях деякі автори зазначають, що підставами виключення з членів підприємства можуть виступати порушення трудової дисципліни, статуту підприємства. При цьому ці порушення повинні мати систематичний характер¹. Інші дослідники серед підстав виключення з членів підприємства називають несумлінне ставлення до виконання своїх обов'язків, систематичне порушення трудової дисципліни, припинення трудової участі у діяльності виробничого кооперативу чи КСП².

Однак, очевидно, і в Примірному статуті колгоспу, і в наукових дослідженнях, дисциплінарна відповідальність зміщується з відповідальністю членів сільськогосподарських підприємств за порушення членських обов'язків. Підставою дисциплінарної відповідальності є вчинення дисциплінарного проступку, котрим виступає порушення трудової дисципліни як сукупності дій або утримання від дій, що становлять зміст трудових прав та обов'язків членів підприємства, котрі визначені специфічними умовами діяльності такого сільськогосподарського підприємства та нормами права³. Членські ж обов'язки є ширшими, оскільки включають до себе низку різнорідних обов'язків, у тому числі трудових. Отже, можна висувати, що невиконання трудових обов'язків (вчинення дисциплінарного проступку) автоматично означає й невиконання членських обов'язків.

Таким чином, сьогодні в законодавстві треба закріпити правило, згідно з яким виключення з членів кооперативу може відбуватися у разі грубого або систематичного (два і більше разів) невиконання членських обов'язків, після застосування до винної особи інших заходів стягнення. Аналогічне правило встановлене, наприклад, в п. 16 Примірного статуту споживчого товариства, де зазначено, що член кооперативу, який припустився грубого або повторного порушення статуту, може бути виключений з кооперативу⁴. Цей припис (щодо підстав для виключення з підприємства) слід закріпити саме на рівні закону, оскільки це гарантуватиме додержання прав членів кооперативу при їх виключенні. Деталізувати ж ці питання можна вже у локальних актах сільськогосподарських кооперативів, передусім у статуті.

Надалі встановимо, який же орган правомочний вирішувати питання про виключення з членів кооперативу. Закон «Про сільськогос-

¹ Див.: Аграрне право України. – С. 128.

² Див.: Жушман В. П. Вказ. праця. – С. 90.

³ Див.: Янчук В. З. Ответственность колхозников за нарушение трудовой дисциплины. – М., 1962. – С. 9.

⁴ Див.: Кооперативне право. – С. 100.

сподарську кооперацію» не містить жодних приписів щодо цього. Розмірковуючи логічно, оскільки питання про прийняття до членів кооперативу вирішує правління, а членство виникає з моменту прийняття рішення правлінням кооперативу, що підлягає надалі схваленню (затвердженню) загальними зборами кооперативу, то, напевно, в такому ж порядку має вирішуватися й питання про виключення з членів кооперативу. Отже, моментом припинення членських правовідносин у разі виключення особи з кооперативу є момент набрання чинності відповідним рішенням правління кооперативу¹. Таке рішення має бути схвалено (затверджено) загальними зборами кооперативу, оскільки вони мають перевірити додержання як підстав для прийняття такого рішення, так і процедури його прийняття. Закріплення саме такого правила в законодавстві гарантуватиме від порушень процедури вирішення питання про виключення.

Спробуємо встановити «придатність» одержаних у попередній частині викладу висновків щодо інших з названих вище сільськогосподарських підприємств. На жаль, як у Законі України від 14 лютого 1992 р. «Про колективне сільськогосподарське підприємство», так і в Законі України від 19 червня 2003 р. «Про фермерське господарство» відсутні безпосередні приписи, що стосуються виключення з членів таких підприємств. У першому з названих законів лише у ст. 4, де містяться вимоги до статуту КСП, зазначено, що у ньому визначаються порядок вступу до підприємства і припинення членства в ньому (а припинення членства відповідно охоплює й виключення з членів підприємства). У Законі ж «Про фермерське господарство» аналогічна ситуація, із тією різницею, що у його ст. 1 зазначено, що у статуті визначається порядок вступу до господарства та виходу з нього. Отже, йдеться не про припинення членства у господарстві (до чого, як вже зазначалося, належить і виключення з членів), а лише про добровільний вихід з господарства.

Зважаючи на викладене, відносно КСП та фермерських господарств слід застосовувати названі вище правила щодо умов та порядку виключення із членів цих підприємств, віднесення цього питання

¹ Однак деякі дослідники вважають, що в разі, якщо виключений член підприємства оскаржить рішення правління, то право членства зберігається до моменту розгляду його скарги (див., напр.: Харатишвили Г. Г. Вказ. праця. – С. 53). Існує й думка, згідно з якою членство у разі виключення припиняється з моменту прийняття рішення не правлінням, а вищим органом самоврядування – загальними зборами (див., напр.: Дубинская О. Д. Вказ. праця. – С. 40; Кооперативне право. – С. 100).

до компетенції правління із наступним схваленням (затвердженням) загальними зборами. Однак щодо фермерських господарств слід зробити такі додаткові зауваження. Оскільки єдиним органом управління виступає голова господарства, то він, напевно, й має приймати рішення про виключення особи з господарства за наявності відповідних підстав. У разі незгоди з таким рішенням воно може бути оскаржене до суду. Однак можна заперечувати саму необхідність встановлення щодо фермерських господарств можливості виключення з членів господарства. Адже таке господарство є сімейно-трудовим об'єднанням, має особливий членський склад (члени сім'ї або інші родичі), а відтак про «виключення зі складу сім'ї» говорити не можна. Проте все ж таки фермерському господарству має бути гарантовано можливість «одностороннього розірвання» членських правовідносин із членом господарства, який не виконує прийняті на себе обов'язки, заважає його нормальній роботі. Крім того, йдеться не про виключення зі складу сім'ї (оскільки такий статус набувається переважно внаслідок походження осіб одна від одної), а про виключення саме з членів господарства, про припинення ведення спільної діяльності з виробництва сільськогосподарської продукції. З огляду на це у законодавстві має бути закріплено можливість виключення членів з фермерського господарства.

Що стосується моменту припинення членських правовідносин, то у КСП це момент набрання чинності відповідним рішенням правління, а у фермерських господарствах — державна реєстрація змін до статуту господарства (оскільки список членів господарства зазначається у статуті).

Наступною підставою припинення членства в сільськогосподарському кооперативі, в іншому, ніж добровільний вихід, випадку є несхвалення загальними зборами рішення правління (голови) про прийняття до кооперативу. В даному разі йдеться про «дефектність» рішення правління, на підставі якого виникли членські правовідносини. Підставами для несхвалення загальними зборами зазначеного рішення правління, як видається, є відсутність передумов здобуття членства, що їх закріплено у законодавстві (ст. 8 Закону «Про сільськогосподарську кооперацію»), або ж порушення процедури прийняття такого рішення. Якись інші, додаткові до цього підстави для несхвалення рішення правління загальними зборами висуватися не можуть. У даному разі членство припиняється з моменту набрання чинності зазначеним рішенням загальних зборів кооперативу.

Наведене цілком може бути запозичене й щодо припинення членства у КСП у разі несхвалення загальними зборами рішення правління про прийняття до членів підприємства. Відносно ж фермерських гос-

подарств ця підстава припинення членства застосовуватися не може, оскільки рішення голови господарства про прийняття до членів господарства наступному схваленню (затвердженню) не підлягає, а може бути лише оскаржене, скажімо, у судовому порядку.

Аналогічно не може бути застосовано, але вже як для припинення членства у КСП, так і в фермерських господарствах, таку підставу його припинення у сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах, як втрата членом кооперативу — юридичною особою свого статусу, оскільки членами перших двох названих форм господарювання можуть бути лише фізичні особи. Відносно ж припинення членства юридичних осіб в обслуговуючих кооперативах через втрату першими свого статусу пояснімо, що фактично йдеться про ліквідацію або ж реорганізацію члена кооперативу. Під реорганізацією, що веде до втрати юридичною особою свого статусу, слід розуміти її злиття з іншим суб'єктом, приєднання, перетворення або ж поділ. Статус юридичної особи втрачається членом обслуговуючого кооперативу (як у разі його ліквідації, так і реорганізації) з дня внесення до державного реєстру запису про припинення його діяльності (ст. 104 Цивільного кодексу України, ст. 59 Господарського кодексу України), а відтак це і є моментом припинення членства. При реорганізації правонаступництва щодо членства не відбувається, оскільки членські правовідносини мають особистий характер, пов'язані з особою члена кооперативу-юридичної особи.

На відміну від попередньої спільною підставою припинення членства для сільськогосподарських кооперативів (крім обслуговуючих), КСП та фермерських господарств виступає припинення трудової участі (звичайно, фізичних осіб) у діяльності підприємства. Принцип безпосередньої трудової участі у діяльності виробничих сільськогосподарських підприємств є одним з визначальних, а отже, відповідно його недодержання має наслідком припинення членства. Слід зауважити, що припинення трудової участі може відбуватися як за рішенням члена підприємства, так і з не залежних від нього обставин (наприклад, через втрату працездатності). Неможливість виконання трудових обов'язків має бути підтверджена відповідними документами. Порядок прийняття рішення про припинення членства у даному випадку має бути аналогічним порядку, що застосовується у разі виключення з членів підприємства, із урахуванням викладених вище зауважень щодо фермерських господарств. На користь цього свідчить також і той факт, що деякі дослідники вважають, що у разі припинення трудової участі має відбуватися виключення з членів підприємства¹.

¹ Див.: Жушман В. П. Вказ. праця. — С. 90.

Також членство припиняється у разі смерті члена сільськогосподарського підприємства. Зрозуміло, що ця підстава стосується лише припинення членства фізичних осіб через об'єктивну подію. Членство у даному випадку припиняється з дня смерті фізичної особи, який зазначається в свідоцтві про її смерть.

Останньою серед розглянутих підстав є припинення членських прав відносин у разі реорганізації або ж ліквідації самого сільськогосподарського підприємства. Такі дії можуть вчинятися відносно підприємства за рішенням як його органів управління (загальних зборів сільськогосподарського кооперативу, КСП, голови фермерського господарства), так і третіх осіб (наприклад, суду). Стосовно реорганізації слід зауважити, що членство припиняється у разі її проведення шляхом злиття, приєднання, поділу та перетворення сільськогосподарського підприємства. Членство (у разі як ліквідації, так і реорганізації сільськогосподарського підприємства) припиняється з дня внесення до державного реєстру запису про припинення діяльності підприємства.

Завершуючи виклад, зазначимо, що висновками даного дослідження є такі. Нормами чинного законодавства недостатньо врегульовано підстави та порядок припинення членства у сільськогосподарських підприємствах, коли таке припинення відбувається в інших, ніж добровільний вихід, випадках. Підстави «примусового» припинення членства названо лише у Законі «Про сільськогосподарську кооперацію»; однак вони (із певними зауваженнями та винятками) можуть застосовуватися й до випадків припинення членства в інших сільськогосподарських підприємствах. Відносно порядку припинення членства в сільськогосподарських підприємствах норми законів містять лише відсылні норми, що він визначається у статуті конкретного сільськогосподарського підприємства, і таку ситуацію не можна визнати задовільною. Незастосування окремих підстав припинення членства та особливості порядку такого припинення у фермерських господарствах пов'язані з сімейно-трудоим характером участі осіб у діяльності такого господарства, відсутності в них «традиційної» системи органів управління.

Перспективами подальших наукових розвідок у напрямку обговорюваних проблем може бути формулювання відповідних пропозицій щодо змін до норм законодавства України відносно умов та порядку припинення членства у сільськогосподарських підприємствах у інших, ніж добровільний вихід, випадках, вивчення правової природи припинення членства як юридичного факту.

Надійшла до редколегії 29.11.04

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

В. Борисов, директор Інституту вивчення проблем злочинності АПрН України,

О. Пащенко, асистент НЮА України

Щодо родового об'єкта злочинів проти безпеки виробництва

В сучасних умовах техногенного суспільства важливого значення набуває охорона безпеки виробництва. Відступи від нормативних приписів безпеки, що є на підприємствах, шахтах, будовах, в сільському господарстві, заподіюють або здатні заподіяти серйозну шкоду життю і здоров'ю працівників виробництва, сторонніх осіб, власності, довкіллю¹.

Відповідальність за злочини проти безпеки виробництва передбачена розділом X Особливої частини Кримінального кодексу України (ККУ) «Злочини проти безпеки виробництва». **Родовим об'єктом** злочинів є *суспільні відносини, що забезпечують безпеку виробництва*.

Безпека виробництва — це такий технічний стан, за якого нейтралізується можливість уражаючого впливу на людей, майно і довкілля небезпечних та шкідливих виробничих факторів. Виробництво — складна соціально-економічна і технічна відносно замкнута система, в основі функціонування якої лежить праця людини, спрямована на одержання суспільно корисного результату. Складовим елементом такої системи є технічні та правові норми.

Виробництво поділяється на матеріальне і нематеріальне. Галузями матеріального виробництва є: промисловість, сільське, лісове і водне господарство, транспорт вантажний, зв'язок (по обслуговуван-

¹ Слід відзначити, що у 2003 р. в Україні на виробництві загинуло 1 230 і травмовано 24 848 працівників (див.: Протокол № 1 засідання Національної ради з питань безпечної життєдіяльності населення від 30 червня 2004 р. // Безпека життєдіяльності. — 2004. — № 7. — С. 2).